

JYX

This is a self-archived version of an original article. This version may differ from the original in pagination and typographic details.

Author(s): Hiltunen, Kaisa

Title: Avaran luonnon luontodokumenttien hitaasti muuttuva luontokäsitys

Year: 2023

Version: Published version

Copyright: © Hiltunen 2023

Rights: CC BY 4.0

Rights url: <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>

Please cite the original version:

Hiltunen, K. (2023). Avaran luonnon luontodokumenttien hitaasti muuttuva luontokäsitys. *Lähikuva*, 36(2), 104-106. <https://doi.org/10.23994/lk.136801>

AVARAN LUONNON LUONTODOKUMENTTIEN HITAASTI MUUTTUVA LUONTOKÄSITYS

Kristiina Koskinen (2022) *Läpinäkyvä luontokäsitys – ekokriittisen elokuvatutkimuksen näkökulmia luontodokumenttien kerrontaan*. Rovaniemi: Lapin yliopisto. 168 s.

Kristiina Koskinen kysyy väitöskirjassaan, millaisia luontokäsityksiä luontodokumentit rakentavat kerronnassaan ja mikä on niiden ympäristöpoliittinen tehtävä ympäristökriisin ja antroposeenin aikakaudella. Aineistona on kuusi *Avara luonto* -sarjassa esitettyä luontodokumenttia. Suuria katsojamääriä keräävät television luontodokumentit vaikuttavat kerronnan keinojensa kautta ihmisten käsityksiin luonnosta, mutta niitä ei ole vielä tutkittu paljon. Erityisesti luontodokumenttien teokselinen luonne on Koskisen mukaan sivuutettu. Tutkimuksen pääasiallinen teoreettinen viitekehys on ekokriittinen elokuvatutkimus, mutta Koskinen hyödyntää myös posthumanismin ja jossain määrin uusmaterialismin näkökulmia.

Elokuvakäsikirjoittajana työskennellyt Koskinen suhtautuu luontodokumentteihin luovan työn tuloksina ja kulttuurisina konstruktioina, joita ei tulisi valjastaa yksinomaan luonnonsuojelun puolestapuhujiksi. Tutkimustaan varten hän on kehittänyt jälkikäteen käsikirjoittamisen menetelmän. Menetelmä siirtää huomiota elokuvista representaatioina elokuvantekemisen prosessiin, auttaa asettumaan elokuvantekijän positioon ja hahmottamaan elokuvan konstruoidun luonteen eli sen, että luontodokumentti on enemmän kuin todellisuuden neutraali tallenne.

Ekokriittisestä otteesta huolimatta tutkimuksen tarkoituksena ei ole kritisoida elokuvia esimerkiksi puutteellisesta ympäristökriisin huomioimisesta. Koskiselle on tärkeää aloittaa analyysi siitä realistisesta lähtökohdasta, että luontodokumenttienkin tulee löytää yleisönsä.

Tämä tarkoittaa, että tekijät eivät voi irrottautua täysin genren konventioista ja viihdearvoista, ja että dokumentitkin pohjautuvat käsikirjoitukseen. Ne ovat kulttuurituotteita, ja niissä kuvattu luonto on kytköksissä kulttuuriin. Koskinen toteaaakin olevansa kiinnostunut siitä, missä määrin valtavirtaelokuvan puitteissa voi nähdä toisin: ”onko *Avaran luonnon* luontodokumenteissa mahdollisuutta vastata uusmaterialismin tai posthumanismin virittämiin haasteisiin” (s. 143).

Aineisto, eli kuusi *Avara luonto* -sarjassa esitettyä kansainvälistä dokumenttia, on suppea ajatellen sarjan pitkää historiaa. Koskinen perustelee rajausta sillä, että aineiston merkittäväkään kasvattaminen ei lisäisi tutkimuksen johtopäätösten yleistettävyyttä, koska sarjassa on ilmestynyt vuosikymmenen mittaan satoja dokumentteja. Hän luonnehtii *Avara luonto* -dokumentteja melko perinteisiksi, epäpoliittisiksi luontoelokuviksi, joissa ei juuri ole kuultu ns. ympäristödokumenteille tyypillisiä kriittisiä ääniä esimerkiksi ilmastonmuutoksesta ja lajikadosta. Perinteisiä ne ovat myös siksi, että ihminen loistaa niissä enimmäkseen poissaolollaan, ne ovat ikään kuin ajattomia ja karismaattiset eläimet elävät niissä omaa elämänsä. Koskisen paljon hyödyntämä tutkija Derek Bousé kutsuu tällaista luontoelokuvaa termillä *blue chip documentary*.

Alustavia merkkejä kerrontatapojen muutoksesta on Koskisen mukaan kuitenkin havaittavissa ja näitä hän perkaa analyysissään esiin. Pienetkin muutokset ovat hänen mukaansa luontokäsitysten muutosten kannalta merkit-

täviä, koska kyse on isoja yleisöjä tavoittavista elokuvista.

Tutkimus jakaantuu johdantoon, kolmeen tapaustutkimukseen ja pohdintaan ”Dokumentaarinen luontokerronta”. Johdannossa Koskinen esittelee aineiston, luontodokumenttien historiaa, ekokriittistä elokuvatutkimusta (representaatiokritiikki, antropomorfismin kritiikki, teoreettinen monitieteisyys ja aktivismi), teoriaa luontodokumentin todellisuussuhteesta sekä jälkikäteen käsikirjoittamisen menetelmän. Tapaustutkimusten teemat ovat 1) metsät ekosysteeminä, 2) kerronta ja ei-inhimillinen toimijuus ja 3) ihmiskeskeisyys luontodokumenteissa.

Rakenne on kronologinen siinä mielessä, että ensimmäisessä tapaustutkimuksessa sovelletaan perinteistä representaatioanalyysiä ja elokuvat edustavat perinteistä kerrontaa, jossa luonto on jossain kaukana ihmisen ulottumattomissa. Kolmannessa taas tarkastellaan posthumanismin viitekehyksessä elokuvia, joissa ihminenkin on jo läsnä. Tutkimukseen piirtyy hienosti paitsi luontodokumenttien myös niiden teoretisoinnin historiallinen kehityskulku.

Ensimmäiseen tapaustutkimukseen sisältyvistä dokumenttielokuvista *Villi Pohjola, osa 1/6: Suomi* (2011) esittelee pohjoista metsää ikään kuin ikkunana todellisuuteen. *Pikkuotusten maailmat, osa 2/3: Metsien kätköissä* kertoo maaoravan ja tupaijan tarinaa kahdessa erilaisessa metsässä. Varsinkin jälkimmäinen keskittyy intensiiviseen eläindraamaan hyödyntäen edistyksestä kamerateknologiaa.

Toisessa tapaustutkimuksessa Koskinen selvittää millaisin kerronnallisoin keinoin eliöiden toimijuutta rakennetaan ja nostaa esiin ajatuksen siitä, että toimijuus voi olla jaettua, ei vain yksittäisille karismaattisille yksilöille kuuluvaa. *Suuri kiertokulku, osa 2/6 Suuri metsä* (2009) käsittelee lohparvien vaellusta ja karhujen matkaa, *Elävä planeetta, osa 9/10 Kasvit* (2009) kasveja, joista on pyritty rakentamaan ”pyrkimyksellisiä ja toimivia hahmoja” (s. 96). Kolmas analyysikohde on ensimmäisestä tapaustutkimuksesta tuttu *Pikkuotusten maailmat*.

Perinteinen tapa rakentaa eläinten toimijuutta on esittää karismaattiset yksiot intentionaalisina ja vapaasti tahtaan toteuttavina. Luontodokumentit yksinkertaistavat kausaalisuhteita ja häivyttävät sattuman roolia, mikä synnyttää palkitsevia tarinoita, joissa hallinnan tunne on vahva. Ne ovat kuin

eläinmaailman Hollywood-kertomuksia, joissa konfliktien kautta saavutetaan tasapainotila. Materiaalinen ekokritiikki on haastanut tällaista ymmärrystä toimijuudesta. Koskisen mukaan esimerkiksi *Elävä planeetta* nojaa kuitenkin edelleen vahvasti ”ehjän (kasvi) yksilön toiminnan pyrkimykseen ja tavoitteen saavuttamiseen” (s. 115). Toisaalta se ja *Suuri kiertokulku* haastavat tällaista ajatustapaa. Ne ehdottavat ei-inhimilliseen toimijuuteen liittyviä havaintoja, ei dokumentaarisina faktoina vaan rivien väleissä epäsuorina draamallisina ehdotuksina. Näitä ovat esimerkiksi eläinten älylliset kasvuprosessit, kalat merkityksellisinä yksilöinä ja kasvien uudenlainen toimijuus. Näitä ehdotuksia Koskinen tarkastelee Ilona Hongiston kehittämän dokumentaarisen kuvittelun teorian kautta, jossa dokumentin ja fiktion välisen rajan ajatellaan hämärtyvän. Teoria toimii hyvin, kun tavoitteena on osoittaa, että myös luontoelokuvan todellisuussuhde on suhteellinen.

Kolmas tapaustutkimus esittelee kaksi dokumenttielokuvaa, jotka haastavat dualistista luontokäsitystä. *Planeettamme maa II, osa 6/6 Urbaani maailma* (2016) kertoo kaupungeissa menestyvistä eläinlajeista ja *Sikojen salattu elämä* (2018) paratiisisaarella ihmisen keskuudessa elävistä sioista. Posthumanistinen tarkastelu paljastaa elokuvista esimerkiksi sen, että ei-inhimillinen eläin asetetaan ihmiselle miellettyyn rooliin ja asemaan. Sika luon suhteen ihmiseen sen sijaan, että se olisi vain ihmisen toiminnan kohde. Koskinen tulkitsee nämä seikat pyrkimyksenä osoittaa samankaltaisuutta ihmisen ja ei-inhimillisten eläinten välillä. Tämä voidaan nähdä antropomorfismina, jota dokumenttielokuvassa pidetään helposti eettisesti kyseenalaisena. Koskinen huomauttaa kuitenkin, että tiede on paljastanut eläinten ja ihmisten käyttäytymisestä jo monia samankaltaisuuksia, esimerkiksi ihmisten ja kalojen aivojen välillä. Hänen mielestään antropomorfismin voi suhtautua myös ihmisen erityisaseman epäilemiseksi. Se voi kriittisesti hyödynnettynä, kuten *Sikojen salatussa elämässä*, tarjota mahdollisuuden ymmärtää jotain ei-inhimillisten olentojen tunne-elämästä. Joka tapauksessa antropomorfismi audiovisuaalisen kerronnan keinona edellyttää eettistä pohdintaa: mikä määrä on sallittua ja uskottavaa ympäristökriisin aikakaudella?

Koskinen soveltaa jokaiseen tapaustutkimukseen erilaista teoreettista näkökulmaa. Ne valaisevat aineistoa eri puolilta, mutta eivät rakenna yhtä kokonaista argumenttia. Valinta on kuitenkin perusteltu, kun ottaa huomioon ekokriittisen elokuvatutkimuksen moninaiset lähtökohdat. Tutkimusote havainnollistaa luontopuhunnan monikerroksisuutta ja sitä, miten valikoivia luontodokumenttien esitykset luonnosta ovat. Erilaiset näkökulmat myös havainnollistavat ekokriittisen elokuvatutkimuksen kehitystä kriittisesti reflektoiden. Tapaustutkimusten kautta piirtyy esiin painopisteen siirtyminen representaation käsitteestä prosessuaalisuuteen ja kerrontaan ja viimeimpänä posthumanistisiin näkökulmiin ja tutkijan oman position arvioimiseen. Koskinen nivoo teorialaajien teorioita analyysiin ja viimeisessä luvussa kokoavaan pohdintaan dokumentaarista luontokerronnasta ja sen mahdollisuuksista.

Jälkikäteen käsikirjoittamisen menetelmä jää tutkimuksessa hieman taka-alalle, mutta tuloksista päätellen se on ollut hedelmällinen. Koskinen on simuloinut alkuperäistä käsikirjoitusvaihetta muokkaamalla valmista elokuvaa takaisin käsikirjoitusmuotoon. Kuten lähiluvussa siinä on kyse tutkijan subjektiivisiin havaintoihin perustuvista valinnoista:

Käsikirjoitus purkaa luontodokumentin kerronnan elementtejä erilleen ja irralleen sekä siirtää tutkijaa näiden yksittäisten elementtien äärelle, kunkin motiivia pohtimaan. Jälkikäteen käsikirjoittamisen avulla tarkasteltuna esimerkiksi ajatus luontodokumentista neutraalina tallentamisena näyttäytyy lähestulkoon absurdina. Lopputulos, jota hyödynnän tutkimuksellisesti, on teoreettinen, tekninen ja joltain osin jopa poeettinen teksti, joka on kirjoitettu käsikirjoitusoppaiden mukaiseen muotoon. Miellän tämän tekstin valistuneena tulkintana luontodokumentista, eli tulkintana siitä, mihin tekijät ovat valmiissa elokuvassa näkyvillä valinnoillaan pyrkineet. (s. 62–63.)

Viimeisessä luvussa Koskinen esittää erinomaisia ajatuksia luontodokumentin ja eihinimillisten eläinten suhteesta antroposeenin aikakaudella ja suhteuttaa tuloksia posthumanismiin. Koskinen pohtii, voiko ihmisellä ylipäätään olla pääsyä toislajisten kokemusmaailmaan ja toteaa, että ihmisen pyrkimys

saada tietoa toislajisten kokemusmaailmasta on jo sinänsä tärkeä eettinen ele. Vastauksia siihen, millaisia luontokäsityksiä aineiston luontodokumentit tuottavat on yhtä monta kuin tapaustutkimuksia. Hankalimpana näytättyy ensimmäisessä tapaustutkimuksessa hahmottunut ajatus villistä ja koskemattomasta luonnosta.

Kristiina Koskisen tutkimusta voi suositella kaikille aihepiiristä kiinnostuneille. Tutkimus on teoreettisesti kunnianhimoinen, analyttinen ja ajatuksia herättävä. Lisäksi se on luki- ja ylläpitävällä tavalla kirjoitettu.

Kaisa Hiltunen

FT, yliopistotutkija, Jyväskylän yliopisto